

prikazi–recenzije

Reviews – Critiques

Tim Crane, *The Meaning of Belief: Religion from an Atheist's Point of View*, Cambridge, Mass.: Harvard University, 2017, XIV + 207 str.

U ovoj knjizi Tim Crane nudi opis fenomena religije iz perspektive jednoga ateista. U užem smislu, knjiga je upućena danas dominantnoj ateističkoj struji, takozvanim “novim ateistima” (R. Dawkins, D. Dennett, A. C. Grayling, S. Harris i Ch. Hitchens). Crane pokušava pokazati da novi ateisti griješe u dvjema stvarima: u svojem tumačenju religije, koju svode na spoj primitivne kozmologije i moralnoga kodeksa, i u svojem podcjenjivanju teista. Nasuprot tomu, Crane nudi iscrpniji filozofski pristup religiji. Nastoji razumjeti religiju kao stvaran ljudski fenomen i kao fundamentalan dio ljudske civilizacije i povijesti čovječanstva. Želi objasniti što znači imati religijsko vjerovanje, što religija predstavlja teistima te koje bi praktične, intelektualne i etičke stavove ateisti trebali zauzeti prema tom fenomenu i prema teistima. Potreban je, kako Crane ističe, istinski dijalog između onih koji imaju potpuno različita vjerovanja i poglede na stvarnost. Tomu dijalogu mora prethoditi prihvaćanje sljedećih tvrdnji: da ni religija ni sekularizam neće nestati, da je novoateistički pojam religije pogrešan i da je potrebno ispravno razumijevanje naravi religijskoga vjerovanja.

Svoj opis religije Crane započinje upućujući na činjenicu da u svijetu postoji malo više od sedam milijardi ljudi, od čega se oko šest milijardi izjašnjava kao pripadnici neke religije. To je prema njemu dovoljno dobar razlog na temelju kojeg se može kazati da je religija ono što pokreće ljude, da ona daje smisao i da ljudima objašnjava vlastito postojanje i vlastiti odnos prema transcendentnom. Zato religiju valja uzeti ozbiljno i pokušati ju razumjeti. Nasuprot tomu, novoateistički stav religiju shvaća kao iracionalnu utjehu praznoga sadržaja. Taj sadržaj novi ateisti svode na teoriju o nastanku svijeta, koja posljedično donosi obligatoran moralni kodeks ponašanja. Crane pak pod religijom razumije, u prvom redu, sustavan i praktičan pokušaj ljudi da nadu smisao svojega postojanja. On identificira četiri njezina obilježja. Prvo, religija je sistematična, ona podrazumijeva jasne ideje, misli i stavove o Bogu i svetom, kao i religijske prakse koje te misli i stavove opravdavaju. Drugo, religija je praktična, ona podrazumijeva ne samo vjerovanje, nego i praktično ponašanje u skladu s vjerovanjem. Treće, religija predstavlja potragu za smislom u vlastitom životu. Naposljetku, religija je pokušaj ljudskoga uspoređivanja s Bogom ili transcendentnim. Dakle, za razliku od novoateističkoga pristupa, Craneov opis religije ne stavlja u prvi plan zamisao o postojanju nekoga nadprirodnoga entiteta ili nadprirodne inteligencije koja je namjerno stvorila svijet, jer takav pristup zanemaruje jednako ključne elemente kao što su religijska praksa i religijsko zajedništvo.

U drugom poglavlju knjige Crane govori o onom što naziva religijskim impulsom. Religijski impuls vjerovanje je u sklad ili red koji se ne može vidjeti, ali koji proizlazi iz Božje volje, a oni koji imaju takvo vjerovanje usmjeravaju svoj život prema tomu dobru i poredbi

s tim skladom. Ateisti pak, koji nemaju religijski impuls, jedini red vide u prirodnim zakonima. Za njih ne postoji nikakav nevidljivi red stvari koji bi bio izvor onoga što Crane, slijedeći Maxa Webera, naziva očaranošću (*enchantment*) — ukratko, nikakav smisao koji je izvan prirodnoga reda stvari. Zato se za ateiste može kazati i da su neočarani (ili raščarani, *disenchanted*) ili nefascinirani. No među neočaranim ateistima postoji važna dioba na optimiste i pesimiste. Neočarani pesimist, kao što je sam autor, pristao bi na tvrdnju da bi svijet imao neki posebni smisao kad bi Bog postojao, no budući da Bog ne postoji, smisao moramo razumjeti na drugačiji način — moramo ga pokušati sami stvoriti. On zapravo priznaje mogućnost, a i važnost, religijskoga impulsa, koji nije ništa drugo nego smisljena ljudska reakcija na misterij svijeta, koja je uvijek bila prisutna u ljudskom društvu (str. 46). Neočarani optimist, s druge strane, odbacuje mogućnost da bi Božje postojanje moglo pridonijeti smislu svijeta, jednostavno zato što su “smisao” i “očaranost” o kojima govore teisti, prema njegovu mišljenju, zbrkani i isprazni pojmovi.

U trećem poglavlju knjige Crane opisuje religijsku praksu, koja označava pripadnost ili članstvo nekoj zajednici, to jest identifikaciju s njome. Identifikacija je općeniti ljudski fenomen, koji nije ograničen samo na religijsku praksu. U pogledu religije, taj se fenomen očituje u prvom redu u činjenici da je osoba takoreći bačena u neki obiteljski religijski kontekst. Ipak, da bi se religijska praksa uspješno provodila, potrebno je praktično djelovanje unutar ljudske zajednice. Dakle, bez religijske prakse nema identifikacije. Činiti isto što čini i grupa istomišljenika ključno je za religijsko vjerovanje (str. 99).

U četvrtom poglavlju autor pokušava obraniti religiju od standardnoga ate-

ističkoga prigovora — da je ona glavni uzrok nasilja i patnje u svijetu. U skladu s time analizira dvije tvrdnje: prvo, da su religijske institucije, poput svih ljudskih institucija i skupina, odgovorne za nasilje i uzrokovanje patnje i, drugo, da su religijske institucije u osobitom smislu odgovorne za najveća zla koja su se dogodila ljudskom rodu. Drugu tvrdnju autor odbacuje pozivajući se na činjenicu da su najveće zločine 20. stoljeća počinili komunistički i nacistički režimi, koji nisu bili religijski. Što se tiče prve tvrdnje, ona upućuje na različite izvore konflikta, koji nisu isključivo religijski. Stoga se postavlja pitanje zašto ateisti krive religiju za sva zla na svijetu kada je bjelodano da konflikt ima više perspektiva iz kojih se može sagledavati. Povezanost nasilja i religije ateisti obično objašnjavaju upućujući na navodnu iracionalnost religije: zbog svoje iracionalne sposobnosti da vjeruju u apsurdno teisti su kadri učiniti bilo što, pa tako i najveća zla. Stoga Crane tomu problemu pristupa tako što razmišlja o tom što za neko vjerovanje znači biti racionalno ili iracionalno. Tvrdi da kako bi se pokazalo da je religijsko vjerovanje iracionalno, potrebno je dokazati da ono nikad ne može biti utemeljeno na dobrom razlogu. A to je, prema njegovu mišljenju, neostvarivo, i stoga bi se ideja da su religijska vjerovanja iracionalna trebala odbaciti.

U posljednjem poglavlju Crane predlaže toleranciju kao praktično rješenje za miran dijalog između teistâ i ateistâ. Tolerancija se odnosi na spoznaju da nemamo pravo mijenjati tuđe vjerovanje, ali imamo pravo izraziti negodovanje u pogledu vjerovanja s kojima se ne slažemo. Ona označava poštivanje ljudi koji imaju neki stav ili vjerovanje, ali ne i poštivanje toga vjerovanja. Tako je tolerancija zapravo neki oblik društvene manire ili ljubaznosti koja uvelike ovisi o situaciji u kojoj se pojedinac zatekne i

odluci o načinu na koji će reagirati s obzirom na ono s čime se ne slaže.

Ova knjiga nudi nam zanimljiv i pristojan prikaz religije. Ono što u tom prikazu možda nedostaje jest iscrpnije objašnjenje fenomena vjere kao unutar-njega iskustva koje uključuje predanost Božjoj stvarnosti. Iako snažno naglašava važnost onoga što naziva religijskim impulsom i iako jasno razlikuje vjerovanje (*belief*) i vjeru (*faith*) (usp. str. 75), Crane ipak propušta uočiti ono što bi, mislim, s pravom prigovorili teisti, naime da je upravo vjera izvor kako religijskoga impulsa, tako i ostalih osnovnih obilježja religije. Drugim riječima, teisti bi mogli prigovoriti da ono što oni očekuju od jednoga tolerantnoga ateista kao što je Crane jest knjiga naslova *The Meaning of Faith*, a ne *The Meaning of Belief*.

Taj je problem možda zanemariv ako uzmemo u obzir da je knjiga u prvom redu namijenjena tomu da ukaže na pogrešnu prosudbu religije koju nalazimo u spisima novih ateista, kao i na neprihvatljivost njihova isključivoga, netolerantnog i, u krajnjoj liniji, nerealističnoga stava prema religiji. Nasuprot tomu, religija je za Cranea “smislena ljudska reakcija na misterij svijeta” (str. 46). Takvu tvrdnju Crane iznosi kao ateist, za kojega je svijet drukčiji nego što religija tvrdi da jest. Stoga bi mu Dawkins i ostali vjerojatno mogli prigovoriti tvrdeći da on zapravo ili nije ateist, s obzirom na to da govori o “misteriju svijeta” — dakle, nečemu što sigurno ne spada u ateistički prihvatljive načine opisivanja svijeta — ili da, ako jest, onda je on taj koji je nerealističan, jer pretpostavlja da se iz pogrešne slike stvarnosti može izvesti smislen pogled na život. Ipak, može se kazati da pristup koji Crane njeguje u ovoj knjizi i vrijednosti koje promiče nadmašuju težinu pojedinačnih prigovora koje bi mu mogli uputiti bilo teisti bilo ateisti.

Ana Grgić

Stjepan Mihovil Blažević, *12 pisama: Pedagoško–didaktički pristup filozofiji*. Zagreb: vlastita naklada, 2020, 204 str.

Stjepan Mihovil Blažević rođen je u Buenos Airesu u Argentini. Gimnaziju je završio u Zagrebu. Diplomirao je filozofiju i religijske znanosti na Filozofskom Fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu (FFDI). Radio je kao predavač španjolskoga jezika (ZŠEM), zaposlenik međunarodnoga ureda (ZŠEM), a trenutno radi kao konzultant (Catalonia Trade & Investment). Blaževićeva knjiga nosi naslov *12 pisama: Pedagoško–didaktički pristup filozofiji*, koji odgovara sadržaju. To je dobro jer umanjuje hermeneutičke napore čitatelja tuzemne filozofske literature koja ima često svojstvo nesklada naslova i sadržaja rada.

Knjiga se temelji na diplomskom radu koji je autor izradio pod mentorstvom profesora Ivana Macana. Knjiga se sastoji od 12 poglavlja naslovljenih imenima filozofa: Sokrat, Nietzsche, Sartre, Diogen, Kant, Aristotel, Erazmo, Platon, Camus, Heraklit, Kierkegaard i Descartes. Poredak filozofa nije povijesni, što je izvrsno jer se čitatelj može u prvom redu koncentrirati na temeljne zamisli, pojmove, analize i argumente. Uostalom, povijest filozofije više je povijest nego filozofija, a povijest filozofije je filozofija ili uvod u filozofiju u sličnoj mjeri u kojoj je povijest informatike informatika ili uvod u informatiku. Povijesno dominantan povijesni pristup hrvatskih uvoda u, udžbenika iz i pregleda filozofije nasuprot pojmovnomu ili problemskomu pristupu ovim uvodom (možda udžbenikom) ovom knjigom dobiva još jednom suparnika.

Svako poglavlje sastoji se od: (1) osobne iskaznice na jednoj stranici s podacima o filozofu, zanimljivostima, kratkim citatima i preporukama za daljnje čitanje, (2) samoga pisma koje autor piše zamišljajući filozofa poglavlja